Kolachalamallinath Suri
Kiratarjuniye kavya with tika
Pt. 4 - किरातर्जुनीय काव्य टीका सहित-
Sanskrit- सर्ग - 4
Paper - Printed
1783 Sakabda, 157 years old
Folio - 12.
10" X 4,8"
Complete

अथकिरातार्जुनीयेकाव्येचतुर्थसर्गप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ततइति ततः प्रस्थानानंतरं जनप्रियः सोऽर्जुनः कलहंसामेखलाइवेत्युपमितसमासः अन्यत्रक
लहंसामेखलेतिविशेषणसमासः कूजंतीकलहंसमेखलायस्यास्तां सहपाकेनवर्ततइतिसपाकानिपक्वानितैः
सस्यैराहितः संपादितः पांडुतैवगुणोयस्यास्तांभुवमासादितयौवनांप्रियामिव उपजनंजनसमीपे अन्यत्रसखी
समक्षं समीपार्थेव्ययीभावः उपाससाद उपगतवानुपमालंकारः १ विनम्रेति सोऽर्जुनोविनम्रशालिप्रसवौघशालि

ततः सकूजत्कलहंसमेखलांसपाकसस्याहितपांडुतागुणां उपाससादोपज
नंजनप्रियः प्रियामिवासादितयौवनांभुवं १ विनम्रशालिप्रसवौघशालिनीर
पेतपंकाःससरोरुहांभसः ननंदपश्यन्नुपसीमसस्थलीरुपायनीभूतशरद्गुणश्रियः २

नी स्वनम्रशालिफलस्तोमशोभिनीरपेतपंकानिष्पंकाः ससरोरुहाण्यंभांसियासुताः तथोक्ताः उपायनीभूताअर्जुनंप्र
त्युपहारीभूताःशरद्गुणश्रियः पूर्वोक्तशरद्धर्मसंपदः यासुताःउपसीमग्रामसीमासु विभक्त्यर्थेव्ययीभावःसमासांतवि
धेरनित्यत्वाद्नश्चेतिसमासांतोनभवति केचित्तु अप्यन्येषांकठिनवपुषांदुर्गमेमार्गसीम्नीत्यादिनपुंसकप्रयोगदर्श-
नात् नपुंसकादन्यतरस्यामितिविकल्पात्साधुरित्याहुः स्थलीरकृत्रिमाभुवः जानपदकुंडेत्यादिनाकृत्रिमार्थेङीष् पश्यन्न
नंद अत्रशरद्गुणेषुतादात्म्येनारोप्यमाणस्योपायनस्य प्रकृतेनंदनक्रियोपयोगित्वात्परिणामालंकारः २

निरीक्ष्यमाणाइति विस्मयाकुलैराश्चर्यरसाविष्टैरतएवोन्मीलितानि पद्मान्येवलोचनानियेषांतैःसरोभिर्निरीक्ष्यमा-
णाइवस्थिताः हृतःप्रियादृष्टिविलासानांविभ्रमः शोभायाभिस्तास्तथोक्ताइतिमनोहरणहेतूक्तिः विभ्रमःसंशये
भ्रांतौशोभायांचेतिवैजयंती शफरीविवृत्तयोमत्सीस्फुरितान्यस्यार्जुनस्यमनोजह्रुः ३ तुतोषेति सोऽर्जुनःसवारि

निरीक्ष्यमाणाइवविस्मयाकुलैःसरोभिरुन्मीलितपद्मलोचनैः हृतप्रियादृष्टिवि
लासविभ्रमामनोऽस्यजह्रुःशफरीविवृत्तयः ३ तुतोषपश्यन्कलमस्यसोऽधिकंस
वारिजेवारिणिरामणीयकं सुदुर्लभेनार्हतिकोभिनंदितुंप्रकर्षलक्ष्मीमनुरूपसंगमे ४

जेवारिणि कलमस्यशालिविशेषस्य शालयःकलमाद्याश्चषष्टिकाद्याश्चपुंस्यमीत्यमरः रमणीयस्यभावोरामणीयकं-
योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् तत्पश्यंअधिकंतुतोष अनुरूपसंगमत्वादितिभावः तथाहिसुदुर्लभेअनुरूपसंगमेयोग्यस-
मागमेलब्धेसतीतिशेषः प्रकर्षलक्ष्मींयोग्यसमागमनिमित्तामुत्कर्षसंपदंअभिनंदितुंस्तोतुंनार्हति सर्वोप्यभिनं
दत्येवेत्यर्थः सामान्येनविशेषणसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः ४

नुनोदेति आविष्कृताप्रकाशिताफेनसंततिर्यस्यतत्तथोक्तं अवासः किंजल्कविभेदः केसरापगमोयेनतत्तथोक्तं कुतः उच्चकैरुच्चकंयथातथाविवृत्तेनोल्लुठितेनपाठीनेनमत्स्यविशेषेणपराहतमाहतं सहस्रदंष्ट्रःपाठीनइत्यमरः पयःकर्तृतस्यार्जुनस्यस्थलपद्मिनीगतं तद्गोचरमित्यर्थः वितर्कंसंशयंनुनोदस्फोटयामास पाठीनपराहत्याकिंजल्कापायेजलदर्शनात् स्थलपद्मिनीशंकानिवृत्तेत्यर्थः अत्रनिश्चयोत्तरसंदेहालंकारः ५ कृतेति सअर्जुनःशि

नुनोदतस्यस्थलपद्मिनीगतंवितर्कमाविष्कृतफेनसंतति अवासकिंजल्कविभेदमुच्चकैर्विवृत्तपाठीनपराहतंपयः ५ कृतोर्मिरेखंशिथिलत्वमायताशनैःशनैःशांतरयेणवारिणा निरीक्ष्यरेमेससमुद्रयोषितांतरंगितक्षौमविपांडुसैकतं ६

थिलत्वमायतागच्छता दिनेदिनेक्षीयमाणेनेत्यर्थः अतएवशनैःशनैःशांतरयेण अन्यथोर्मिरेखानुदयादितिभावः वारिणाकृतातर्ऊमयः तरंगाएवरेखाराजयोयस्यतत्तथोक्तं तरंगाअस्यसंजातास्तरंगितं भंगिमत् तदस्यसंजातमितीतच् यत्क्षौमंदुकूलंतद्वद्विपांडुशुभ्रमित्युपमालंकारः समुद्रयोषितांनदीनां सिकतास्यास्तीतिसैकतंपुलिनं सिकताशर्कराभ्याञ्चेत्यण्प्रत्ययः तोयोत्थितंतत्पुलिनं सैकतंसिकतामयमित्यमरः निरीक्ष्यरेमे तुतोष ६ २

७

तत्तस्त्रिभिः शालिगोप्त्रीं वर्णयति मनोरममिति अणुना सूक्ष्मेण केसरेषु किंजल्केषु किंजल्कः केसरोस्त्रियामित्यमरः
यो रेणुः परागस्तेनालंकृतमत एव मनोरमयतीति मनोरमं कर्मण्यणित्यण्प्रत्ययः भ्रुवोरंतरं प्रापितं भ्रूमध्ये निवेशि
तमित्यर्थः बंधुजीवकं बंधूकपुष्पं बंधूको बंधुजीवकमित्यमरः अलक्तताम्रस्य लाक्षारसरक्तस्य अधरपल्लवस्य श्रिया

मनोरमं प्रापितमंतरं भ्रुवोरलंकृतं केसररेणुनाऽणुना अलक्तताम्राधरपल्लव-
श्रिया समानयंतीमिव बंधुजीवकं ७ नवातपालोहितमाहितं मुहुर्महानिवे-
शौ परितः पयोधरौ चकासयंतीमरविंदजं रजः परिश्रमांभःपुलकेन सर्पता ८

शोभया समानयंतीं समीकुर्वतीमिव साम्यपरीक्षां कुर्वतीमित्यर्थः उत्प्रेक्षालंकारः ७ नवेति महान्निवेशः स्थानं य
योस्तौ महानिवेशौ पीवरावित्यर्थः पयोधरौ परितः स्तनयोः समंतादित्यर्थः अभितः परितः समयानिकषाहाप्र
तियोगे च दृश्यत इति द्वितीया मुहुराहितं निक्षिप्तं नवातपालोहितं बालातपारुणमरविंदजं रजः परागं सर्पता प्रसर
ता परिश्रमांभःपुलकेन स्वेदोद्गमेन चकासयंतीं चकास्तेर्ण्यंतात्छतरि ङीप् अलंकरणमप्यलंकुर्वतीं तत्रापि विकृतखे
नेतिभावः ८

कपोलेति पुनः कपोलसंश्लेषियदवतंसकोत्पलं कर्णोत्पलं तद्विलोचनत्विषा विभूषयंतीं आभरणस्याप्याभरणमितिभा
वः कलमस्यगोपायतीतिगोपिकां शालिगोप्रीं ण्वुल्प्रत्ययः निरीक्ष्यपांडोः सुतेनार्जुनेन शरदः कृतार्थायाः भावः कृता

कपोलसंश्लेषिविलोचनत्विषाविभूषयंतीमवतंसकोत्पलं सुतेनपांडोः कलमस्यगो
पिकांनिरीक्ष्यमेनेशरदः कृतार्थता ९ विशेषकं उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादपा
रयंतः पतितुंजवेनगां तमुत्सुकाश्चक्रुरवेक्षणोत्सुकंगवांगणाःप्रस्नुतपीवरोधसः
१० परीतमुक्षावजयेजयश्रियानदंतमुच्चैःक्षतसिंधुरोधसम् ददर्शपुष्टिंदधतंसशा
रदींसविग्रहंदर्पमिवाधिपंगवाम् ११ विमुच्यमानैरपितस्यमंथरंगवांहिमानीविश
दैःकदंबकैः शरन्नदीनांपुलिनैःकुतूहलंगलद्दुकूलैर्जघनैरिवादधे १२ ७

र्थता साफल्यं त्वतलोर्गुणवचनस्येति पुंवद्भावः मेने अमानि मन्यतेः कर्मणि लिट् शरदः स्वगुणसंपत्सिद्धिर्नियोगला
भादिति भावः ९ उपारता इति पश्चिमा चासौ रात्रिश्चेति विशेषणसमासः अपररात्र इत्यर्थः पूर्वादिकं पश्चिमं नभइ
तिवत् एकदेशिशब्दस्यैकदेशशब्दसामानाधिकरण्यादेकदेशे पर्यवसानं नतु पश्चिमं रात्रेरित्येकदेशिसमासः तद्धि- ३

धायके पूर्वापरादिसूत्रे पश्चिमशब्दाग्रहणात् अतएवाह सर्वैकदेशेत्यादिना नसमासांतोपि तस्यापि पूर्वापरादिसू
त्रोक्तसमासविषयत्वादिति प्रकाशवर्षस्त्वेकदेशिसमासमेवाश्रित्य समासांतमाह तन्मृग्यं गावश्चरंत्यत्रेति गोचरो
गवांजग्धिस्थानं वनं पश्चिमरात्रौ योगोचरस्तस्मादुपारताः संनिवृत्ताः जवेन गां भुवं पतितुं धावितुं अपारयंतोऽश
क्नुवंतः प्रस्नुतपीवरोधसो वत्सस्मरणात्स्रवत्क्षीराः ऊधस्तु क्लीबमापीनमित्यमरः ऊधसोनङिति स्त्रीग्रहणं कर्तव्यमि
ति नियमात् नानङादेशः उत्सुकावत्सेषूत्कंठिता गवां गणास्तमर्जुनमवेक्षणोत्सुकं दर्शनलालसं चक्रुः स्वर्गेषुपशु
वाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्योः स्त्रियां पुंसि गौरित्युभयत्राप्यमरः अत्र स्वभावोक्तिरलंकारः स्वभावोक्तिरलंकारो
यथावद्वस्तुवर्णनमिति लक्षणात् १० परीतमिति सोऽर्जुनः उक्षावजये उक्षांतरभंगे सति जयश्रिया परीतं वेष्टितं उच्चै
र्नदंतं क्षतसिंधुरोधसं रुग्णसरित्तटं शरदि भवां शारदीं पुष्टिं अवयवोपचयं दधतं गवामधिपं महोक्षं स विग्रहं मूर्ति
मंतं कायो देहः क्लीबपुंसोः शरीरं वर्ष्म विग्रह इत्यमरः दर्पमिवेक्षुत्प्रेक्षा ११ विमुच्यमानैरिति हिमानी विशदैर्हि
मसंघातशुभ्रैः हिमानी हिमसंहतिरित्यमरः इंद्रवरुणेत्यादिना ङीप् तत्संनियोगादानुगागमश्च गवां कदंब
कैः कर्तृभिः मंथरं मंदं विमुच्यमानैरपि किमुतविमुच्यमानैरिति भावः शरन्नदीनां संबंधिभिः शरद्ग्रहणं प्रावृड्नि
वृत्त्यर्थं तत्र पुलिनादर्शनादिति भावः पुलिनैः कर्तृभिर्गलद्दुकूलैर्जघनैरिव तस्यार्जुनस्य कुतूहलं कौतुकमादधे आहितं
१२

गतानिति पांडवोऽर्जुनः पशूनांगवांसहजन्मयेषांतेसहजन्मानः सोदरास्त एवबंधवस्तेषांभावस्त ता तांगतान् पशुषु सोदराभिमानवतइत्यर्थः गृहाश्रयंगृहविषयंप्रेमवनेषुबिभ्रतः वनेषुगृहाभिमानिनइत्यर्थः आर्जवेऋजुत्वेविधेयत्वे गोभिः पशुभिः कृतानुकारान् अनुकृतानिवस्थितानित्युत्प्रेक्षा ततोविधेयानित्यर्थः गाः पांतीतिगोपाः गोपालकाः आतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः तान्उपधेनु धेनुसमीपेसमीपार्थेऽव्ययीभावः ददर्श अत्रोत्प्रेक्षानुप्राणितेति स्वभावो-

गतान्पशूनांसहजन्मबंधुतांगृहाश्रयंप्रेमवनेषुबिभ्रतः ददर्शगोपानुपधेनुपां
डवः कृतानुकारानिवगोभिरार्जवे १३ परिभ्रमन्मूर्धजषट्पदाकुलैः स्मितोदया
दर्शितदंतकेसरैः मुखैश्चलत्कुंडलरश्मिरंजितैर्नवातपामृष्टसरोजचारुभिः १४

क्तिरलंकारः १३ अथचतुर्भिर्बल्लवीर्नर्तकीसाम्येनवर्णयति परिभ्रमदिति मूर्धजाः षट्पदाइवेत्युपमितसमासः सरोजचारुभिरित्युपमानुसारात्परिभ्रमद्भिश्चलद्भिर्मूर्धजैः षट्पदैराकुलानितैः दंताः केसराइवेतिपूर्ववत्समासः स्मितोदयेन आदर्शिताईषत्प्रकाशितादंतकेसरायेषांतैस्तथोक्तैः चलत्कुंडलरश्मिरंजितैः चंचलकनककर्णवेष्टनप्रभानुलिप्तैः अतएवनवातपामृष्टं बालातपस्पृष्टंयत्सरोजंतद्वच्चारुभिर्मुखैरुपलक्षिताः १४ ७ ७ ७

४

निरुद्धेति निरुद्धेनानुरुद्धेननिश्वासेनविकंपिताअधरायासांतास्तथोक्ताः अतएवप्रस्फुरितैकपल्लवाः प्रचलितैकपल्लवाइत्यर्थः क्वचित्संख्याशब्दस्यवृत्तिविषयेवीप्सार्थत्वंसप्तपर्णादिवदितिकैयटः लताइवस्थिताः दैवादेकपल्लवस्फुरणस्यापिलोकेसंभवादुपमैवेयं नोत्प्रेक्षा किंचव्यपोढानिविपरीतानिपार्श्वानियेषुतैःपाणिविहारहारिभिःपाणिविक्षेपमनोहरैः अंगहारोंगविक्षेपइत्यमरः विकर्षणैर्मथगुणाकर्षणैः अपवर्तितत्रिकाः संचलितनितंबाः यद्यपिपृष्ठवंशाधरेत्रिकमित्यमरः

निबद्धनिश्वासविकंपिताधरालताइवप्रस्फुरितैकपल्लवाः व्यपोढपार्श्वैरपवर्तितत्रिकाविकर्षणैःपाणिविहारहारिभिः १५ व्रजाजिरेष्वंबुदनादशंकिनीःशिखंडिनामुन्मदयत्सुयोषितः मुहुःप्रणुन्नेषुमथांविवर्तनैर्नदत्सुकुंभेषुमृदंगमंथरं १६

तथापिअत्रनितंबोलक्ष्यते तन्नैकत्वादितिभावः १५ व्रजेति व्रजाजिरेषुगोष्ठप्रांगणेषु अधिकरणेसप्तमीयं व्रजोगोष्ठाध्ववृंदेष्वित्यमरः अंबुदनादशंकिनीर्मेघगर्जितभ्रमवतीरिति भ्रांतिमदलंकारः शिखंडिनांयोषितोमयूरीः योषिद्ग्रहणंमोदातिशयात् उन्मदयत्सुउन्मदाःकुर्वत्सु तत्करोतीतिण्यंताच्छतृप्रत्ययः मथांमंथनदंडानां वैशाखमंथमंथानमंथानोमंथदंडकइत्यमरः विवर्तनैःपरिभ्रमणैः मुहुःप्रणुन्नेषुकंपितेषुइतिस्वभावोक्तिः कुंभेषुकलशेषुमृदंगवन्मंथरंमंद्रंनदत्सुस्वनत्सुइति वाद्यसाम्योक्तिः भावलक्षणेसप्तमीयं १६

सइति मंथरं मंदं आवल्गिताः चंचलाः पीवराः स्तना यासां तास्तथोक्ताः स्वांगाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधादिति ङीष् परिश्रमे
ण क्लांतानि ग्लानानि विलोचनोत्पलानि यासां तास्तथोक्ताः बल्लवीर्गोपीः गोपे गोपालगोसंख्यगोधुगाभीरवल्लवा इत्यमरः अ
भिप्रनृत्ता नृत्यंतीः गत्यर्थादकर्मकेत्यादिना कर्तरि क्तः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति चकाराद्वर्तमानार्थत्वं वारयोषितो वेश्या इ
व वारस्त्री गणिका वेश्या इत्यमरः सोऽर्जुनो निरीक्षितुं नोपरराम न विरमति स्म उपाच्चेति भाषाकर्मकादिति परस्मैपदं ईक्षते

समंथरावल्गितपीवरस्तनीः परिश्रमक्लांतविलोचनोत्पलाः निरीक्षितुं नोपरराम ब
ल्लवीरभिप्रनृत्ता इव वारयोषितः १७ कालापकं पपात पूर्वां जहतो विजिह्मतां वृषो
पभुक्तांतिकसस्यसंपदः रथांगसीमंतितसांद्रकर्दमान्प्रसक्तसंपातपृथूकृतान्पथः १८

श्चतुसुन् अत्र चतुःश्लोक्यामुपमास्वभावोक्त्योः संसृष्टिः १७ पपातेति सोऽर्जुनः पूर्वां प्राक्तनीं प्रावृषेण्यां विजिह्मतां वक्रतां जहतस्त्यज
तः वर्षासु पंथानो वक्रा भवंति शरदि निष्पंकत्वेन समरेखयैव सुगमत्वादिति भावः जहातेः शतृप्रत्ययः वृषोपभुक्तांतिकस-
स्यसंपदः वृषभचर्वितप्रांतसस्यसमृद्धीन् सुकृते वृषभे वृषइत्यमरः सीमंता इव सीमंताश्चक्रांगपद्धतयः सीमंतवंतः कृताः सी
मंतिताः मत्वंतात्तत्करोतीति णिचि क्तः णाविष्टवद्भावान्मतुपो लुक् रथांगैश्चक्रैः सीमंतिताः सांद्रकर्दमा घनीभूतपंका येषु तान् प्र
सक्तसंपातेन संततसंचारेण पृथूकृतान् पथः मार्गान् पपात जगामेति स्वभावोक्तिः १८ ५

जनैरिति सोऽर्जुनः उपग्रामंग्रामेषु विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः अनिंद्यकर्मभिरनिषिद्धवृत्तिभिः वृत्तिश्चैकत्रकृष्यादिरन्यत्रशिलोंछादिः विविक्तान्येकाग्राणिभावोऽभिप्रायः इंगितंचेष्टाभूषणमलंकारश्चयेषांतैस्तथोक्तैर्जनैर्वृत्ताअधिष्ठिताइत्यर्थः अतएवाश्रमेषुमुनिस्थानेषुयेमंडपास्तदुपमाः मंडपोस्त्रीजनाश्रयइत्यमरः सपुष्पहासाःपुष्पविकाससहिताः तेनसहेत्यादिनाबहुव्रीहिः निवेशवीरुधोगृहगुल्मिनीः वीरुधोवल्लिगुल्मिन्याविति वैजयंती भृशंसाददर्श उपमा

जनैरुपग्राममनिंद्यकर्मभिर्विविक्तभावेंगितभूषणैर्वृताः भृशंददर्शाश्रममंड
पोपमाः सपुष्पहासाः सनिवेशवीरुधः १९ ततः सेसंप्रेक्ष्यशरद्गुणश्रियंशरद्गुणा
लोकनलोलचक्षुषं उवाचयक्षस्तमनोदितोपिगांनहींगितज्ञोवसरेऽवसीदति २०

लंकारः १९ ततइति ततः सः पूर्वोक्तोयक्षः शरद्गुणश्रियंसंप्रेक्ष्यदर्शनीयांवर्णनीयांचविचार्येत्यर्थः शरद्गुणालोकनलोलचक्षुषंसतृष्णदृष्टिं लोलश्चलसतृष्णयोरित्यमरः तमर्जुनमनोदितोप्यपृष्टोपिगांवाचमुवाच तथाहि इंगितज्ञोभावज्ञः इंगितंहृद्गतोभावइत्यमरः अवसरेउक्तियोग्यकालेनावसीदति नवाचंयच्छति नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयादितिनिषेधस्त्वनाकांक्षितोक्तिविषयइतिभावः सामान्येनविशेषसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः २०

इयमिति हे पार्थ शिवायाः कल्याणकारिण्या नियतेः शुभावहदैवस्य दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिरित्यमरः आयतिः फलदानकालः सैव जगतः क्रियाः कृष्यादिकर्माणि फलैर्लाभैः लाभनिष्पत्तियोगेषु बीजभावे धने फलमितिवैजयंती कृतार्थयंती सफलयंती प्रसन्नांबुनिर्मलोदका अनंबुवारिदा निर्ज्जलमेघा अनेनविशेषणद्वयेन

इयं शिवाया नियतेरायतिः कृतार्थयंती जगतः फलैः क्रियाः जयश्रियं पार्थ पृ
थूकरोतु ते शरत्प्रसन्नांबुरनंबुवारिदा २१ उपैति सस्यं परिणामरम्यता नदीरनौ
द्धत्यमपंकता महीम् नवैर्गुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः २२

द्यावापृथिव्योरानुकूल्यं सूचयति इयं शरत् जयश्रियं पृथूकरोतु विस्तारयतु आशीरर्थे लोट् २१ उपैतीति सस्यं व्रीह्यादिकं परिणामेन परिपाकेन या रम्यता सा उपैति नदीरनौद्धत्यं गम्यरूपत्वमुपैति महीमपंकता निष्पंकत्वमुपैति तथाहि संप्रति नवैः गुणैः पूर्वोक्तैः शरद्धर्मैः संस्तवेन परिचयेन स्थिरं दृढमपि घनागमश्रियः प्रावृट्लक्ष्म्याः संबंधितद्विषयमित्यर्थः प्रेम तिरोहितं निरर्थकमित्यर्थः गुणतंत्राः प्रेमाणो न परिचयतंत्रा इति भावः वास्तवालंकारः २२ ६

पतंतीति अस्मिन्नभसि विशदाः पतत्रिणो बलकाः न पतंति न प्रसरंति शरदागमे हि तेषां शत्रुर्याभावात् तथा पयोदपंक्तयः मेघश्रेणयो धृतेंद्रचापाः सत्यः न पतंति तथापि श्रीकारणाभावेपि नभः परां श्रियं शोभां पुष्णाति दधाति तथा हि रम्यं स्वभावसुंदरं वस्तु आहार्यमारोप्यमाणं गुणं नापेक्षते तत्र स्वभावस्यैव समर्थत्वादिति भावः अर्थांतरन्यासः २३ विपांडुभिरिति कदंबानिलशब्देन वर्षर्तुरुपलक्ष्यते स एव भर्ता तस्य अत्यये विरहे म्लानतया निर्जलतया दुर्बलतया च विपांडुभिः

पतंति नास्मिन् विशदाः पतत्रिणो धृतेंद्रचापा न पयोदपंक्तयः तथापि पुष्णाति नभः
श्रियं परां न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणं २३ विपांडुभिर्म्लानतया पयोधरैश्च्युताचिरा
भागुणहेमदामभिः इयं कदंबानिलभर्तुरत्यये न दिग्वधूनां कृशता न राजते २४

शुभ्रैः च्युतानि अचिराभा विद्युत् सैव तातस्याः गुणा एव हेमदामानि सुवर्णसूत्राभरणानि येभ्यस्तैः पयोधरैः मेघैरन्यत्र पयोधरैः स्तनैरुपलक्षितानां स्तनानां मेघो पयोधरावितिवैजयंती दिश एव वध्वस्तासामियं कृशता न राजत इति न किंतु राजत एव वियुक्तत्वात् आर्तानां शुद्धिते त्वद्धाम्नोषिते मलिना कृशेति स्मरणाच्चेति भावः सामान्यतः प्रसक्तमदं जनं यत्काश्यं तस्यैकेन नञा अनूद्य द्वितीयेन निषेधयति यथाह वामनः संभाव्यनिषेधनिवर्तने द्वौ प्रतिषेधाविति अत्र रूपकालंकारः स्फुट एव २४

विहायेति मदात्ययान्मदक्षयादरक्तकंठस्याश्राव्यस्वरस्यकंठशब्देनतद्भवःस्वरोलक्ष्यते शिखंडिनः मयूरस्यसंबंधिनिउदि
तेउच्चैस्तरेरुते कूजितेवांछांविहायश्रुतिः श्रोत्रं कर्णशब्दग्रहौश्रोत्रंश्रुतिःस्त्रीश्रवणंश्रवइत्यमरः उन्मदहंसनिःस्वनंमत्तमरा
लकूजितंश्रयतिशृणोतिरंजते नन्वकांडेपरिचितपरिहारेणापरिचितेकथंप्रीत्युदयइत्याशंक्यार्थांतरंन्यस्यति गुणाइति
प्रीणातीतिप्रियः इगुपधज्ञाप्रीकिरःकइतिकप्रत्ययः प्रियत्वेप्रीतिकरत्वेगुणाअधिकृतानियुक्ताः संस्तवाः परिचयानाधिकृताः

विहायवांछामुदितेमदात्ययादरक्तकंठस्यरुतेशिखंडिनः श्रुतिः श्रयत्युन्मदहंसनिःस्वनंगु
णाःप्रियत्वेऽधिकृतानसंस्तवाः २५ अमीपृथुस्तंबभृतः पिशंगतांगताविपाकेनफलस्यशाल
यः विकासिवप्राभसिगंधसूचितंनमंतिनिघ्रातुमिवासितोत्पलं २६

नसमर्थाइत्यर्थः प्रेमाधानेगुण
वत्वंप्रयोजकंनपरिचयइत्यर्थः २५ अमीति अमीपृथून्स्तंबान्गुच्छान्बिभ्रतीतिपृथुस्तंबभृतः स्तंबोगुच्छस्तृणादिनइत्यमरः
फलस्यप्रसवस्यविपाकेनपरिणामेनपिशंगतांगताः शालयोव्रीहिविशेषाः वप्रांभसिकेदारोदके पुंनपुंसकयोर्वप्रः केदारःक्षे-
त्रमित्यमरः विकासिविकचंगंधेनसूचितंज्ञापितं असितोत्पलं निघ्रातुमाघ्रातुमिवनमंति निध्यातुमितिपाठेद्रष्टुमिवेत्यर्थः नि ७
र्वर्णयितुंवा निर्वर्णनंतुनिध्यानंदर्शनालोचनेक्षणमित्यमरः अत्रफलभारनिमित्तस्यनमनस्यनिघ्राणंफलमुत्प्रेक्ष्यतइतिफलोत्प्रे
क्षा २६

अथचतुर्भिः कुलकमाह मृणालिनीनामित्यादि मृणालिनीनांपद्मलतानांत्विषाहरितवर्णेनेत्यर्थः अनुरंजितंतद्वर्णतामापा
दितमित्यर्थः तथाअंभोजपलाशशोभयापद्मदलकांत्या आरुण्येनेत्यर्थः विभिन्नंमिश्रंतथास्फुरच्छालिशिखापिशंगितंस्फु

मृणालिनीनामनुरंजितंत्विषाविभिन्नमंभोजपलाशशोभया
पयःस्फुरच्छालिशिखापिशंगितंद्रुतंधनुष्खंडमिवाहिविद्विषः २७

रद्भिः कमलाग्रैः पिंगलीकृतमित्थंनानावर्णत्वाद्रुतंपलायितं अहिविद्विषः वृत्रशत्रोः सर्पैर्वृत्रासुरेभ्याहरितिवैजयंती धनुष्खं
डमिवस्थितं नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्येतिविसर्जनीयस्यसस्यषत्वं पयोवपांभः अपदिश्यव्याजीकृत्यधावतामित्यागा-
मिनासंबंधः अत्रधनुष्खंडस्यद्रुतस्यलोकेअप्रसिद्धत्वादुत्प्रेक्षेयंनोपमा २७ ७ ७

विपांड्विति विपांडु शुभ्रमनिलोद्धृतमनिलेनोत्क्षिप्तं सप्तसप्तपलाशानिपर्वसुयेषांते वृक्षाः सप्तपलाशाः क्वचित्संख्याशब्द
स्यवृत्तिविषयेवीप्सार्थत्वं सप्तपर्णादिवदित्युक्तं तेषां पुष्पाणि सप्तपलाशानि द्विहीनं प्रसवेसर्वमित्यमरः फलेलुगित्यणो
लुक् तेषुजातं सप्तपलाशजं रजः परागं संव्यानमुत्तरीयमिव संव्यानमुत्तरीयं चेत्यमरः निरुंधती निवारयंती आवृत्तवती
रितियावत् अनाविलान्यकलुषाणि उन्मीलितानि च बाणानि चक्षूंषीव बाणानि नीलसैरेयकाणि यासां तास्तथोक्ताः नी

विपांडु संव्यानमिवानिलोद्धृतं निरुंधतीः सप्तपलाशजं रजः
अनाविलोन्मीलितबाणचक्षुषः सपुष्पहासा वनराजियोषितः २८

लस्त्वर्थं गलोदासीबाणओदनपाक्यपीतिधन्वंतरिः पुष्पाणि हासा इव तैः सहिवर्तंत इति सपुष्पहासाः वनराजयो
योषित इव वनराजियोषितः ता अपदिश्येत्यन्वयः अत्र संव्यानमित्युपमैव अन्यत्र उपमितसमासे लिंगं यथा-
क्वचित्केनचित् कामुकेनाक्षिप्तं स्तनांशुकं निरुंधते तद्वदितिभावः २८ श्रीमत्सीतारामचंद्राभ्यां नमः ७

अदीपितमिति वैद्युतजातवेदसा वैद्युताग्निना अदीपितं अप्रकाशितं विद्युत्प्रकाशस्य दृष्टिप्रतिघातकत्वात्तद्राहित्यं शुभाइ
तिभावः सितांबुदानां छेदैः खंडैस्तिरोहितातपं न दृष्टिबाधीनाप्यातपबाध इति भावः सांतरवारिसीकरैर्विरलांबुकणैः ततां
तरं व्याप्तांतरं सरोजवायुभिः शिवं रम्यं नभोवर्त्म चापदिश्य स्वभावोक्तिरलंकारः २९ सितच्छदानामिति अपदिश्य पूर्व-

अदीपितं वैद्युतजातवेदसा सितांबुदच्छेदतिरोहितातपं ततांतरं सांतरवारिसी
करैः शिवं नभोवर्त्म सरोजवायुभिः २९ सितच्छदानामपदिश्य धावतां रुतैरमीषां
ग्रथिताः पतत्रिणां प्रकुर्वते वारिदरोधनिर्गताः परस्परालापमिवामला दिशः ३०

श्लोकत्रयोक्तं पयः प्रभृतिकमुद्दिश्य धावतामभीषां सितच्छदानां पतत्रिणां हंसानां हंसास्तु श्वेतगरुत इत्यमरः रुतैः
स्वरैः ग्रथिताः दृढाः ग्रथितं गुंफितं दृढमित्यमरः वारिदरोधनिर्गताः मेघोपरोधनिर्मुक्ताः अत एवामलाः प्रसन्ना दिशः
परस्परालापं प्रकुर्वत इव दिक्ष्यामेघोपरोधनिर्मुक्ताः चिरादुच्छ्वासिता इव हंसकूजितव्याजेन परस्परमालपंती
वेत्युत्प्रेक्षा ३०   छ   छ   छ   छ

विहारेति विहारभूमेरपरत्रगोचरादित्यर्थः आगच्छंत्यइतिशेषः अभिघोषमुत्सुकाः व्रजंप्रत्युत्कंठिताः वत्सप्रेम्णेति-
भावः घोषआभीरपल्लीस्यादित्यमरः च्युताविघटिता यूथानांकुलानांपंक्तिः श्रेणीबंधोयासांतास्तथोक्ताः सजातीयैः

कालापकं { विहारभूमेरभिघोषमुत्सुकाःशरीरजेभ्यश्च्युतयूथपंक्तयः
असक्तमूधांसिपयःक्षरंत्यमूरुपायनानीवनयंतिधेनवः ३१

कुलंयूथमित्यमरः अमूर्धेनवः असक्तमप्रतिबद्धंपयःक्षरंतिस्रवंति वत्सस्मरणात्स्रवंतीत्यर्थः क्षरतेः शतृप्रत्ययः
ऊधांसि शरीरजेभ्योऽपत्येभ्यः उपायनानीव अतितोषकाणीवेत्युत्प्रेक्षा नयंतिप्रापयंति यथालोकेकुतश्चित्प्रवासा ९
देत्यमातरः किंचित्खाद्यमानयंति तद्वदितिभावः ३१

जगदिति जगत्प्रसूतिर्जगत्कारणमाज्यादिहविर्द्वारेणेतिभावः जगतामेकपावनीसुरव्यशोधनीव्रजोपकंठंगोष्ठांतिकं दूरांतिकार्थेभ्योद्वितीयाचेतिद्वितीया उपकंठांतिकाभ्यर्णाभ्यग्राअप्यभितोव्ययमित्यमरः तनयैर्वत्सैरुपेयुषी-

जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनीव्रजोपकंठंतनयैरुपेयुषी
द्युतिंसमग्रांसमितिर्गवामसावुपैतिमंत्रैरिवसंहिताहुतिः ३२

संगता उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिक्कसुप्रत्ययांतोनिपातः उगितश्चेतिङीप् असौगवांसमितिः संहतिः मंत्रैर्ऋग्यजुषादिभिः मंत्रस्तुगादिगुत्योक्तिरितिवैजयंती संहितायोजिताआहुतिरिवसमग्रांद्युतिमुपैति आहुतिरपिजगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनीच अग्नौप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मरणादितिभावः ३२

कृतेति जितबर्हणध्वनौकेकानुकारिणीत्यर्थः एतेनषड्जस्वरप्रायंगायंतीतिगम्यते यथाहमातंगः षड्जंमयूरोवदतीति गाः
पांतिगोपाः तेषांभार्यागोप्यः आतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ताएवजनः सुरक्तोमधुरकंठोयो
गोपीजनोबल्लवीजनः तस्यगीतनिःस्वनेकृतावधानमेकाग्रचित्तमिदंपुरोवर्तिमृगीकदंबकंकर्तृभूयसीमतिमहतींजिघत्सा
मत्तुमिच्छां अदेः सन्नंतादप्रत्ययः लुङ्सनोर्घस्लितिघस्लादेशः अपहायहित्वासस्यंनाभ्येतिनोपैति गीतासक्त्याक्षुधाम

कृतावधानंजितबर्हणध्वनौसुरक्तगोपीजनगीतनिःस्वने इदंजिघत्सामपहायभूयसींनस
स्यमभ्येतिमृगीकदंबकं ३३ असावनास्थापरयावधीरितःसरोरुहिण्याशिरसानमन्नपि उ
पैतिशुष्यन्कलमःसहांभसामनोभुवातप्तइवाभिपांडुतां ३४

पिनगणयतीत्यर्थः ३३ असाविति शिर
साअग्रेणमूर्ध्नानमन्नपिअनास्थापरयासरोरुहिण्याअवधीरितःअवज्ञातः अंभसासहचरभूतेनेतिभावः शुष्यन्नसौक
लमः शालिविशेषोमनोभुवातप्तइवकामार्तइवाभिपांडुतामुपैति अत्रानास्थापरयेतिप्रकृतसरोरुहिणीविशेषणसामर्थ्यात्
प्रस्तुतनायिकाप्रतीतेः समासोक्तिरुत्तिष्ठमानयासरोरुहिण्याप्रतीयमानयानायिकयाशुद्धभेदेअभेदलक्षणातिशयोक्ति
महिम्नाअवधारणप्रियासंबंधनिर्वहंतीतिमनोभुवातप्तइवेत्युत्प्रेक्षा निर्वाहिकेत्यतिशयोक्त्यनुप्राणितसमासोक्त्युपमयोरं
गांगिभावेनसंकरः ३४

अमीइति समुद्भूतसरोजरेणुनेतिसौरभ्योक्तिः हृतासारकणेनउपाहृतांबुकणैनेतिशैत्योक्तिः धारासंपातआसारइत्यमरः वायुनाहृताआकृष्टाअमीशिलीमुखाभृंगाआपद्यसुपागमेराजादिभ्यइत्यर्थः दुश्चरितादुष्टकर्माणश्चौरादयइवगम्य-तइतिगतिंगमनंगंतव्यदेशोपायगमेगतिरितिवैजयंती निश्चेतुंनालंनसमर्था एकत्रवायोःसार्वत्रिकत्वेनानिश्चयादन्य-

अमीसमुद्भूतसरोजरेणुनाहृताहृतासारकरेणवायुना उपागमेदुश्चरिताइवाप
दांगतिंननिश्चेतुमलंशिलीमुखाः ३५ मुखैरसौविद्रुमभंगलोहितैःशिखाःपिशं
गीःकलमस्यबिभ्रती शुकावलिर्व्यक्तशिरीषकोमलाधनुःश्रियंगोत्रभिदोनुगच्छति३६

त्रभयांधत्वादितिभावः ३५ मुखैरिति विद्रुमभंगलोहितैर्मुखैः पिशंगीः कलमस्यशिखाः शाल्यग्राणिबिभ्रती व्यक्तशि रीषकोमलाविकसितशिरीषसवर्णेत्यर्थः असौशुकावलिः गोत्रभिदः इंद्रस्यधनुषःश्रियमनुगच्छतिअनुकरोति नानाव र्णत्वादिंद्रधनुरिवाभाति इत्युपमालंकारः ३५ छ छ छ छ

इतीति अथतत्रतस्मिन्पूर्वोक्ते यक्षइतिइत्थंकथयतिसति नातिदूरादनतिदूरादीषद्दूरादित्यर्थः नञर्थस्यनशब्दस्यसुप्सुपे
तिसमासः पिहितोष्णरश्मिबिंबस्तिरोहितार्कमंडलइत्यौन्नत्योक्तिः नगाधिराजोहिमाद्रिर्विगलितोजलभारोयेषांतेतथो
क्ताः अतएवशुक्लभासः द्वयोरन्यतरस्यविशिष्यत्वविवक्षायांविशेषणसमासः तेषांविगलितजलभारशुक्लभासांशुभ्राणा

इतिकथयतितत्रनातिदूरादथददृशेपिहितोष्णरश्मिबिंबः विगलितजलभारशुक्लभा-
सांनिचयइवांबुमुचांनगाधिराजः ३७ तमतनुवनराजिश्यामितोपत्यकांतंनगमुपरिहिमा
नीगौरमासाद्यजिष्णुः अपगतमदरागस्यानुसस्मारलक्ष्मीमसितमधरवासोबिभ्रतःसीरपाणेः
३८

मंबुमुचांनिचयइवमेघवृंदमिवददृशेदृष्टः ३७ तमिति जिष्णुरर्जुनः अतनुभिर्महतीभिर्वनराजिभिः श्यामिताः श्यामलाउ
पत्यकांता आसन्नभूमिप्रदेशायस्यसतंतथोक्तं उपत्यकाद्रेरासन्नाभूमिरूर्ध्वमधित्यकेत्यमरः उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढ
योरित्यकन्प्रत्ययः उपरिहिमानीभिर्हिमसंघातैर्गौरंशुभ्रंतंनगंहिमाद्रिमासाद्यापगतोनिवृत्तोमदरागोयस्यतस्य असितं ११

नीलमधरवासंउत्तरीयंबिभ्रतोधृतवतः सीरंपाणौयस्यतस्यसीरपाणेर्हलायुधस्यहलायुधः नीलांबरोरौहिणेयस्ता-
लांकोमुशलीहलीसंकर्षणःसीरपाणिरित्यमरः सप्तम्युपमानपूर्वपदस्येतिबहुव्रीहिः प्रहरणार्थेभ्यःपरेनिष्ठासप्तम्यौ
भवतः सप्तम्याः परनिपातः लक्ष्मीशोभामनुसस्मार अत्रसदृशदर्शनेनसदृशांतरस्मरणात्स्मरणालंकारः सदृशांस

इतिश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयेमहाकाव्येचतुर्थःसर्गः

दृशानुभवाद्यत्स्मर्यते तत्स्मरणमिति विद्याधरः ३८ इतिश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां
किरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांचतुर्थःसर्गःसमाप्तः श्रीलक्ष्मीनारायणौविजयेतेते हासर्गमुंबई
मध्येबापूहरशेटदेवळेकरयाणींआपलेछापखान्यांतछापिला शके १७८३ दुर्मतिनामसंवत्सरेआषाढकृष्ण ६

इतिकिरातार्जुनीयेकाव्येचतुर्थसर्गः समाप्तः